

М. Бахтін, передбачає “спільність предмета інтенції (спрямованості). На цій спільності і реалізується задум поета.

Отже, в орієнтації сучасної поезії на фольклоризм, на осмислення духовних скарбів народу виявилась письменницька чутливість до потреб художнього слова, до перспектив його розвитку. Не випадково з цього приводу в 60-х роках М. Рильський у “Вечірніх розмовах” порушив тему традицій, розквіту національної культури в системі світової культури, що немислимі без осягнення всього кращого, виробленого людством. Буяння національної культури, на слухну думку поета, можливе “тільки з умовою глибокої пошани до всіх світлих, високих традицій минулого, до всього, здобутого попередниками і братами, тільки з умовою рішучого відкидання всього темного, що залишило нам минуле, всього, що тягне назад, тільки з умовою ненастанного простування вперед”.

1. *Історія української літератури: У 8-ми т. – К., 1971. – Т. 8. – С. 299.* 2. *Новиченко Л. Вибрані праці: В 2-х т. – К., 1984.* 3. *Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975.* 4. *Кравченко А. Загадка “химерного” роману // Дніпро. – 1981. – № 5.* 5. *Долгат У. Литература и фольклор: теоретические аспекты – М., 1981.* 6. *Медриш Д. Литература и фольклорная традиция. Проблемы поэтики // Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – К., 1983.* 7. *Рильський М. Вечірні розмови: Нариси, статті. – К., 1964.*

О.А. Качала

Національний університет “Львівська політехніка”

ДО ІСТОРІЇ НАПИСАННЯ ПОЕМИ “ЄРЕТИК”

Т. ШЕВЧЕНКА

© Качала О.А., 2002

Стаття пов’язана з висвітленням деяких моментів історії написання поеми “Єретик” Т. Шевченка. О. Качала звертається до джерел написання поеми, прослідковує зв’язок автора поеми про Яна Гуса із деякими визначними вченими його доби (XIX ст.), зокрема з П.Й. Шафариком, якому цей твір був присвячений.

Знайшла своє відображення в цьому дослідженні і шевченківська тема в чеській літературі, а також питання чеських перекладів поеми “Єретик”.

Спираючись на праці українських і чеських письменників, літературознавців, істориків, автор розкриває перед нами образ Шевченка як виразника ідеї єднання слов’янських народів, а поему “Єретик” називає найвизначнішим твором поета періоду 1843 – 47 рр., що завжди привертала до себе увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних письменників, літературознавців, перекладачів.

Стаття розрахована на широкий загал шанувальників творчості Кобзаря.

The article deals with the throwing light upon some moments of writing of T. Shevchenko’s poem *Heretic*. The researcher appeals to the sources of writing of the poem, observes the relation of the author of poem about Jan Hus to some prominent scholars of that period (19th century), specifically P. J. Safaryk, whom the poem was dedicated to.

The subject of Shevchenko in Czech literature and the issue of Czech translations of poem *Heretic* also were reflected in this research.

Basing himself on the works of both Ukrainian and Czech writers, literary scholars, historians, the author reveals Shevchenko as a spokesman of the idea of Slavonic nations unity. And poem *Heretic* is stated to be the greatest Shevchenko's writing in the period of 1843 – 47, which always had been drawing attention of many native and foreign writers, literary scholars, translators.

The article can be useful and valuable for all those who take an interest in Kobzar's creative work.

Шевченкова поема “Єретик” має дуже цікаву історію. За життя поета вона не була надрукована. Відразу після його арешту в 1847 р. разом з іншими рукописами у нього відібрали і цей автограф. Здавалось, що визначна поема Шевченка є для нас втраченою. Після повернення із заслання Шевченко марно шукав її. Частина тексту після довгих пошуків він одержав від свого приятеля М. Максимовича.

Існують обґрунтовані здогади, що тоді Шевченко спробував працювати над новою редакцією “Єретика або Яна Гуса”. До того часу належить його рукопис “Послання Т. Шевченка П.Й. Шафарикові” і початкові рядки “Єретика”, якого В. Білозерський у 1863 р. присвятив Народному дому у Львові і про якого ще донедавна стверджували, що він, мовляв, знаходиться у Празі.

Перші 87 рядків (“Послання Шафарикові”) були надруковані ще за життя Шевченка у часописі “Основа” в 1861 р. (част. I, с. 2 – 4), початок поеми, рядки 87 – 123, надрукувала у тому ж році та ж “Основа” (част. III, с. 15 – 16), а в 1873 році львівська “Правда” надрукувала наступну частину. У празькому виданні “Кобзаря” 1876 року (II част.) поема була надрукована до 227-го рядка, який закінчувався на половині речення, повний текст видав лише журнал “Былое” (1906 р., част. IV, с. 155), який з матеріалів поліцейного архіву надрукував його невідоме закінчення.

Ідея братерства слов'янських народів, як стверджує П. Гонтар у своїй книзі “Українсько-чеські літературні зв'язки XIX ст.” вперше була висунута “Товариством з'єднаних слов'ян”, яке намітило програмні вимоги: об'єднання всіх слов'янських народів у федеративний союз слов'янських республік, ліквідація монархічної влади, звільнення селян від кріпацтва. Виникло це “Товариство з'єднаних слов'ян” у 1818 р. і в 1825 р. злилось з “Південним товариством” декабристів. Відома нам також постановка слов'янського питання у програмі “Кирило-Мефодіївського братства”, одним з членів якого у 1846 – 47 рр. був Шевченко і, як стверджує той же Гонтар, ідеологічні передумови для виникнення братства були підготовлені Шевченком (“Сон”, “Єретик”, “І мертвим, і живим...”, “Кавказ”, “Заповіт”). Отже, слов'янське питання зацікавило Шевченка ще скоріше, коли поет у 1840-х рр. перебував у Петербурзі. Доказом цього є те, що вже в ранній період своєї творчості Шевченко висунув ідею дружби і єдності слов'янських народів. Зокрема в поемі “Гайдамаки”, змальовуючи картину повстання українських селян Правобережної України проти панівної польської шляхти, він пише:

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люди гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,
Жити б та брататься...

І далі:

Болить сердце, як згадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю.

Заклик Шевченка “брататься” по відношенню до слов'янських народів був його заповітною мрією. Шевченко розумів, що свобода і єдність слов'янських народів несумісна з “обміном кайданів і торгівлею правдою”.

У 1842 році журнал “Маяк” надрукував уривок з драми Шевченка, писаної російською мовою, під назвою “Никита Гайдай”. Автор устами головного героя драми Никити Гайдая висловлює думку про необхідність єднання слов'янських народів: “Славяне, несчастные славяне! Так нещадно и так много пролито храброй вашей крови междуусобными ножами. Ужели вам вечно суждено быть игрищем иноплеменников? Настанет ли час искупления? Придет ли мудрый вождь из среды вашей погасит пламя раздора и слить воедино любовью и братством могущественное племя?”

Отож, як ми можемо побачити з його творів, Шевченко глибого пройнявся питанням єдності слов'янських народів. Це, гадаю, і було одним з чинників, що посприяли написанню “Послання славному Шафарикові” і самої поеми “Єретик”.

Помітну роль в ознайомленні Шевченка з культурним надбанням слов'янських народів, зокрема з наукою та літературою чеського народу, відіграла дружба Шевченка з відомим славістом, професором Московського університету Осипом Бодянським. Ще молодим, навчаючись у Переяславській духовній семінарії, Бодянський самотужки вивчив польську і сербську мови. Тут же в семінарії під впливом народних пісень українських та сербських він придбав рідкісну тоді книгу – збірку народних пісень Вука Караджича, розпочав писати вірші українською мовою. У 1831 р. як найздібнішого із семінаристів Бодянського по закінченні семінарії скерували до Московського університету. Історико-філологічний факультет університету він закінчив у 1834 р. У 1837 р. Бодянський надрукував працю “О народной поэзии славянских племен”, що була прихильно оцінена Белінським і Добролюбовим.

Перша зустріч Шевченка з Бодянським відбулася в лютому 1844 р. То був час, коли Бодянський, повернувшись із своєї наукової подорожі по слов'янських країнах, читав лекції з слов'янознавства у Московському університеті. Лекції з чеської мови, історії та літератури взагалі вперше читали в Росії. Одним з частих відвідувачів лекцій Бодянського був Гавлічек Боровський, який працював тоді в Москві. П. Гонтар припускає, що, можливо, перебуваючи в Бодянського взимку 1844 р., Шевченко зустрічався з Гавлічком Боровським, слухав його розповіді про чеське життя, історію чеського народу.

У березні 1845 р. Шевченко проїздом з Петербурга на Україну знову зустрівся з Бодянським в Москві. В останнього була гарна бібліотека, в якій знаходились книги з історії Чехії. Бодянський, який викладав тоді чеську мову, історію та літературу, міг, як вважає П. Гонтар, багато розповісти Шевченкові про слов'ян, зокрема чехів. У доказ того, що такі розмови справді відбулись між Шевченком та Бодянським, він наводить переконливі записи Шевченка, зроблені в “Журналі”, щоправда, пізніше, 18 березня 1858 р.: “Вечером был у Бодянского, наговорились досыта о славянах. . .” – пише поет у своєму щоденнику.

Внаслідок цих розмов і зацікавлень Шевченка і, очевидно, внаслідок його захоплення мужньою боротьбою чеського народу проти засилля та сваволі католицизму та його тодішніх лідерів, і, звичайно, постаттю мученика за правду і волю Яна Гуса, – і була створена

поема “Єретик”. Поет присвятив її П.Й. Шафарикові, наукову і громадську діяльність якого високо цінив.

Генеза поеми Шевченка “Єретик” пов’язана з висвітленням джерел, праць, відомостей про героїчне минуле чеського народу, а також про життя та діяльність Шафарика, з яким Шевченко був знайомий. І тут не останню роль відіграв Бодянський.

Ім’я Шафарика в Росії на той час було менш популярне, ніж ім’я іншого чеського вченого – Вацлава Ганки. Завдяки своєму “Краледвірському рукопису”, широким зв’язкам, листуванню, численним знайомствам Ганка зумів собі знайти безліч прихильників в Росії – зробити своє ім’я набагато відомішим, ніж ім’я працюючого і скромного Шафарика. П. Гонтар пише, що лише один Бодянський в Росії не захоплювався Ганкою. Він завжди вище ставив ім’я Шафарика, цінив його знання. У листі до Погодіна, ще в 1838 р. з Чехії, Бодянський пише про Шафарика: “Він для мене ціла Академія: йому я більш за всіх вдячний і не знаю, чи хтось був коли-небудь таким корисним для мене, як він. Звичайно, є тут і інші розумні, вчені, заслужені чехи, але вони, переважно, займаються лише однією якою-небудь галуззю, Шафарик, навпаки, почуває себе міцно у всіх частинах Слов’янщини; це ціла бібліотека, жива енциклопедія всіх відомостей про слов’ян.”

Бодянський сам переклав твори Шафарика на російську мову, листувався з ним. Шевченко був добре обізнаний з науковою діяльністю Шафарика, спрямованою на відродження слов’янських народів, і чимала заслуга в цьому належить Бодянському. Бодянський перший подарував Шафарикові в 1845 році “Кобзар чигиринський” і “Гайдамаки” Шевченка.

Український вчений ознайомив Шевченка з творами П.Й. Шафарика. Бодянський знав Шафарика особисто зі своїх наукових відряджень до Праги. Вже в 1838 р. О. Бодянський переклав Шафарикові “Слов’янські старожитності”, а через рік після чеського видання “Слов’янської етнографії” виходить в Росії перекладений ним цей твір Шафарика (1843 р.). У передмові до перекладу Бодянський каже, що особливо глибоке враження має на читача Шафарикова мапа місцеперебування слов’ян. “Тут вперше опинились слов’яни в одній великій сім’ї, як діти однієї матері...” – говорить він.

Нема сумніву, що Шевченкові були відомі ці переклади. Від О. Бодянського Шевченко дізнався про заслуги Шафарика в розвитку слов’янознавства, про його значення у відродженні слов’янських народів. Отже, перед Шевченком постала велика особистість П.Й. Шафарика, яку пізніше український поет так сердечно уславив.

З-поміж інших творів, що якимсь трибом слугували Шевченкові джерелом написання його поеми великої уваги заслугове історико-дослідницька праця учня Бодянського С. Палаузова “Иоанн Гус и его последователи” (Москва, 1845 р.). Крім того, Шевченко, безперечно, читав “Русалку Дністрову” та “Думки, пісні та ще дещо” Метлинського – твори, в яких вміщено переклади з “Краледворського рукопису”.

О. Афанасьєв-Чужбинський, описуючи період перебування на Україні Шевченка в 1843 – 46 рр., зазначає, що в Києві він прочитав всі джерела про гуситів і не залишив у спокої жодного чеха, що зустрічався йому, розпитуючи про різні топографічні та етнографічні подробиці. У кореспонденції Шевченка згадується лише один з них – талановитий чеський музикант, композитор і фольклорист Алоїз Єдлічка, який довгі роки працював на Україні, збираючи тут народні пісні. Шевченко познайомився з Єдлічкою влітку 1845 р. і, як бачимо з листування, давав йому свої рукописні твори.

“Серед своїх художніх творів поеми “Єретик” Шевченко надав особливого значення. Це видно хоча б з того, як, повернувшись із заслання, поет розшукує втрачений оригінал поеми, як сердечно дякує він архівістові П. Бертенєву за збереження ним частини поеми і намагається відновити цей твір в цілому”, – пише П. Гонтар.

Що ж до шевченківської теми в чеській літературі, то вперше її порушили чеські літератори. Далеко не повну спробу подати бібліографічні відомості про чеські переклади творів Т. Шевченка зробив уже під кінець XIX століття Йозеф Соукал. Чеський академік Їржі Горак, знаменитий дослідник слов'янських літератур, етнограф і фольклорист, у своїй докторській праці *Tři cestn spisovatelů v ??lci*, опублікованій 1915 року, також побіжно торкнувся цього питання, пишучи про Вацлава Дундера, який 1872 року опублікував у Чехії свою велику статтю про українського поета. Згодом (1918 р.) чеський літературознавець Франтішек Тіхий, відомий дослідник Закарпаття, який до Першої світової війни брав безпосередню участь в його культурному і, особливо, літературному житті, видаючи у Празі свій переклад “Єретика”, подав після вступу невеличкий список найосновніших чеських, а також однієї словацької статті про Т. Шевченка, забувши, однак, згадати перше чеське вибране його творів у перекладі Р. Єсенської, що вийшло у Празі в 1900 році. Обидва літературознавці пізніше значно ширше опрацювали це питання.

Детально в т. зв. дожовтневому шевченкознавстві розглянув тему “Шевченко і чехи” український літературознавець Іван Брик. На початку XX століття він навчався і певний час жив у Празі, а тому мав змогу добре вивчити чеську мову та літературу, ознайомитися з чеськими архівними матеріалами. І. Брик написав низку досліджень з питань чесько-українських зв'язків, які і в теперішній час не втратили свого інтересу і значення завдяки багатству фактичного матеріалу. Одною з праць такого жанру є монографічне дослідження “Шевченкова поема Іван Гус”, в якому між іншим з'ясовується питання джерел “Єретика”. Автор перший з дослідників підкреслює роль у написанні цієї поеми особистого знайомства Т. Шевченка з О. Бодянським, а також праці згаданого вже дослідника С.Палаузова (болгарина з походження), який жив і працював в Росії.

Своє монографічне дослідження І. Брик призначив для ювілейного Шевченківського тому ЗНТШ, який мав вийти у 1944 р. і чому перешкодила війна. На основі цього матеріалу, у значно спрощеному обсязі, він опублікував у III томі “Повного видання творів Тараса Шевченка” (Варшава – Львів, 1935) статтю “Єретик”. У ній І. Брик вбачає в авторі “Єретика” проповідника євангельського братерства.

Праця І. Брика є цінним внеском до шевченкознавства. Вона багато сприяла розробці питання, пов'язаного з історією написання і опублікування поеми “Єретик”.

Варто згадати і про переклади Шевченкової поеми на чеську мову. 1914 року, у зв'язку з тогочасними святами Яна Гуса Ф. Тіхий зацікавився “Єретиком” Шевченка і свій переклад опублікував у першому річнику журналу *Kalich*. Згодом, 1918 р. він видав його з незначними поправками окремою книжечкою, за словами перекладача – власним накладом, – а наступного, 1919 – другим виданням, ще більш уточненим. Хоча його переклад і не відзначається особливою художністю, Тіхий все ж таки цією роботою багато допоміг популяризації Шевченка як автора “Єретика”, Ф. Тіхий, крім “Єретика”, переклав ще й “Заповіт”. У 1938 р. повідомляв, що нібито готує переклад “Кобзаря”, однак, мабуть, обмежився самим лише наміром його перекласти.

Повний переклад “Єретика” вийшов у Чехословаччині аж у 1918 р., коли поему переклав Франтішек Тіхий. Варто відмітити такий цікавий факт, що ще давніше існував

інший, майже невідомий до цього часу переклад цілого “Єретика” разом з його невідомим закінченням з часопису “Былое”. Цей переклад, що навіть був придбаний вже через рік після видання українського тексту, вийшов на Україні, де його в 1907 р. надрукував київський чеський часопис Rusky Cech, разом з українським текстом.

Слід додати, що крім згаданих вище авторів поему “Єретик” на чеську перекладали: Р. Єсенська, П. Матернова, Н. Жерновський, А. Черни, І. Барт, Й. Туречек-Ізерський, Я. Завада, М. Яріш, З. Бергрова та інші.

Отже, Шевченко у своїй поемі “Єретик” найповніше втілює ідею єднання слов’янських народів. Питання єдності слов’ян поет ставить на широкий демократичний та духовний ґрунт. Він відтворює у своєму творі один з епізодів визвольної боротьби чеського народу – виступ чеського реформатора Яна Гуса проти католицького Риму (зловживань його кліру), проти порушення християнської віри і проти німецьких феодалів та початок так званих Гуситських воєн – збройного народного повстання, очоленого Яном Жижкою.

Шевченко присвятив поему своєму сучаснику – видатному чеському вченому-славісту П.Й. Шафаріку. У посвяті поет називає одвічними ворогами слов’янських народів, їх “злими сусідами” німецьких феодалів-завойовників, “німоту”, яка “запалила велику хату” слов’ян і їх “сім’ю... роз’єднала”, пустивши в неї “усобиць лютюю змію”. Поет славить Шафаріка за те, що той своєю діяльністю “... не дав потонути в німецькій пучині нашій правді”, сприяв зміцненню приязні і єдності слов’ян, висловлює своє заповітне бажання, “... щоб усі слов’яне стали добрими братами, і синами сонця правди, і єретиками, отакими, як Констанцький Єретик великий.” В ім’я цієї великої мети Шевченко і написав поему “Єретик”. Поет був впевнений, що слов’янським народам належить велике майбутнє, що слов’яни, до яких зневажливо ставилась пануюча тоді в Європі німецька реакційна наука, ще відіграють прогресивну роль в історії людства, вони “мир мирові подарують і славу вівіки”. Ця думка підкреслена словами епіграфу до поеми, взятого із 118-го Псалма:

“Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем...” і далі: “... від Господа сталося те, і дивне воно в очах наших!”

Поема про життя, боротьбу і загибель Яна Гуса сповнена оптимізму. Вона є найвизначнішим твором Т. Шевченка періоду 1843 – 47 рр. Поема “Єретик” завжди привертала до себе увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних письменників, літературознавців, перекладачів.

На думку І. Франка, Шевченкова поема “Єретик” та його “Послання славному Шафарікові” є найвеличнішими історико-літературними фактами українсько-чеського культурного єднання ХІХ ст.

1. Афанасьєв-Чужбинський О.С. Спогади про Т.Г. Шевченка. – К., Дніпро, 1982.
2. Бичинський З. Иван Гус, чеський письменник мученик. Його життя, науки і смерть. – Нью-Йорк, 1916.
3. Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв’язки ХІХ ст. – К., 1956.
4. Зілинський О. Коли Шафарік одержав Шевченкового “Єретика” // Радянське літературознавство, 1963.
5. Мольнар Михайло. Т. Шевченко у чехів та словаків. Словацьке педагогічне видавництво. Відділ укр. л-ри в Пряшеві. 1961.
6. Тарас Григорович Шевченко. Бібліографія біографії (1840 – 1960. – К.:). Вид-во АН УРСР, 1961.
7. Шевченко Т. Драматичні твори. Повісті. – Том III. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 6 – 15.
8. Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: 1985. ВСП. – Т. 50. – С. 226 – 235; – с. 67 – 129; с. 289 – 295.
9. Fr. Palacký. Z dějin národa českého. ?? díl. – Praha, 1975.
10. Sto padesát let uesko-ukrajinských literárních styků. 1814 – 1964. Vmdecko-bibliografická sborník. Svmt sovmtu. – Praha, 1968.
- 11.

T. Jevuenko v uestkŭ kultuuue. Bibliografie. Sestavili Eva Velinskŭ a Orest Zilynskyj. Stŭttn knihovna I SSR. Slovanskŭ knihovna. 1962. 12. T. Jevuenko. Kasnu. – Praha, 1964. Puel. Zdenka Bergrovŭ. 13. Veunŭ druŭba. Svet sovetu. – Praha, 1955.

Л.А. Кузнєцова

Національний університет “Львівська політехніка”

ТИПОЛОГІЯ ПОЧАТКОВИХ ФРАГМЕНТІВ РОМАНІВ ДЖОЗЕФА КОНРАДА

© Кузнєцова Л.А., 2002

Розглянуті початкові фрагменти (ПФ) у творах Дж. Конрада. Аналіз свідчить, що, як правило, вони мають зачин, середню частину і кінцівку. Середня частина характеризується зміною форми викладення і часто зміною дієслівно-часової форми, яка відкривала даний ПФ. Зачин і кінець утворюють рамкову композицію завдяки логіко-тематичній єдності, що досягається лексичним повтором, хронопом, типом мовленнєвої форми і антропоморфізмом. ПФ підлягають типології.

Beginnings as, a rule, present a logical structural and intonational unity the length of which varies from one sentence to a several paragraphs. Opening fragment of J.Conrad’s novels are suggestive of their semantic-structural organization. They presuppose the compositional and structural peculiarities of the whole text. Beginnings introduce the reader into the time and place of action and are bent for typology. The most frequently resorted to types are: narrative, descriptive, explanatory, contact-establishing, opening with direct/or represented speech.

Початковий фрагмент [ПФ] художнього твору є порівняно самостійним мовним та функціональним контекстом із властивими йому ознаками системності і водночас виступає компонентом структурно-функціональної системи цілого тексту, який являє собою сукупність комунікативних блоків [5, с. 187]. Початок відіграє особливу роль в організації всієї структури художнього твору. Він започатковує та задає певний характер чи схему розвитку сюжету, вказує на спосіб (форму) викладення, вводить у межі художнього часу й простору, а інколи узагальнює основну тему чи ідею твору.

Через те, що початок твору має відносну самостійність, можна вважати, що він має і певну композицію.

Початковий фрагмент, на зразок надфразової єдності (НФС), включає в себе зачин, середню частину і кінець. ПФ кожного тексту складаються з аналогічних структурних елементів, які, однак, мають дещо інший семантичний статус та розширене функціональне навантаження залежно від функціонального стилю та жанру тексту. Наприклад, в науковому тексті початковий фрагмент достатньо регламентований, а вираження авторських намірів має характер кліше [3, с. 58]. Для початкових фрагментів художнього твору імперсональність не характерна. Різноманітність структурно-семантичних, композиційно-мовних та стилістичних характеристик початкових комплексів втілюється у різних лінгво-функціональних типах початків.